

Вісько Г. Г.,
аспірант, викладач кафедри романо-германської філології
Чорноморського державного університету імені Петра Могили

МОРЕ І УЗБЕРЕЖЖЯ ЯК ЛІМІНАЛЬНІ ЗОНИ У ФОЛЬКЛОРІ ОСТРОВА ЗЮЛЬТ

Анотація. У статті описані уявлення жителів острова Зюльт про море і про морське узбережжя як про лімінальні зони. Розвідку здійснено на матеріалах двох текстів легенд острова Зюльт, зібраних учителем Х.П. Ганзенем у 19 ст. і перевиданих із філологічним коментарем германістом В. Крогманом у 60-х р.р. 20 ст.

Ключові слова: лімінальність, лімінальна зона, море, легенди, північ Німеччини, лексика.

Постановка проблеми. Об'єктом статті є концепт «море» у легендах острова Зюльт, який є частиною Німеччини. Дослідження концептів і мовних картин світу є актуальним у контексті загальної зацікавленості філологів цією темою і активного розвитку лінгвокультурологічних і лінгвокогнітивних досліджень. Цінним у розвідці є залучення текстів, які походять із північної частини Німеччини – з континентального узбережжя і з островів, у якості матеріалів.

Фольклорна і літературна традиція цих регіонів є багатою і унікальною, проте недостатньо вивченою. Першим, хто звернувся до теми, був учитель К.П. Ганзен, який зібрав народні перекази Фрисландії і передав їх Карлу Мюленгофу для його збірки легенд, пісень і переказів Шлезвіг–Гольштайну. Не всі тексти були оригінальними: деякі були оброблені К.П. Ганзенем, інші взагалі, можливо, належали його авторству. Так, у 60-х рр. ХХ ст. було видано збірку переказів острова Зюльт із науковим коментарем германіста В. Крогмана, який обережно спирався саме на спадок К.П. Ганзена [1]. У другій половині ХХ ст. вагомим внеском стали наукові розробки Гундулі Губріх–Месов – філолога-германіста, яка присвятила свою наукову діяльність дослідженню мови, культури, фольклору північних регіонів Німеччини, і як результат видала численні збірки текстів казок і легенд Шлезвіг–Гольштайну, Фрисландії, островів Гельголанд, Фемарн тощо [2; 3; 4; 5].

Серед українських філологів, які досліджують текстову традицію півночі Німеччини можна назвати, наприклад, літературознавця і фахівця з лінгвопоетики Х.Б. Павлюк. Дослідниця присвятила свою дисертацію творчості Теодора Шторма – північнонімецького новеліста, у контексті поетики і проблематики його творів, а також етноментального зв'язку з міфотрадицією і фольклорними джерелами північної Німеччини [6; 7].

Французький філолог Жан-Марі Ковальскі пише у статті «Les marins et la mort: Actualité d'un mythe» («Моряки і смерть: Актуальність міфу») про підвищений рівень небезпеки професій, пов'язаних із морською стихією, і згадує думки античних філософів із цього приводу: «С три сорти людей: живі, мертві і ті, хто ходить у море» (цитату приписують або Платону, або Аристотелю); «Але для початку тих, хто у морі, до якої категорії ви відносите?», – слова Діогена Лаертського, який, відповідаючи на питання про те, кого більше – живих чи мертвих, підкреслював беззахисність мореплавця [8, с. 90–9]. В обох цитатах моря-

кові надано особливого статусу, тому що він ніби втрачає риси живої людини, але і не набуває рис мертвої, тобто знаходиться у зоні між двома станами.

Темі підвищеного рівня небезпеки у професії моряка та особливому статусу людини на морі присвячує свої розвідки історик Ален Кабанту [9].

Поняття лімінальності та лімінальних зон почали використовувати на поч. ХХ ст. культурологи і етнографи. Вперше вони згадуються у праці А. ван Геннепа «Les rites de passage» («Обряди переходу») А. Ван Геннеп веде мову про зони маркування, як про нейтральні території, де всі мали однакові права і перебували в однакових умовах. Такими зонами могли ставати болото, камінь, лісосмуга тощо. «У таких місцях могли влаштовувати місця боїв або ярмарки [10, с. 17–18]. Зони маркування, які сакралізувалися, називалися, за А. ван Геннепом, лімінальними зонами.

Іншими словами, лімінальною зоною можна назвати простір, перебуваючи у якому, герой втрачає певні якості, не набуваючи натомість інших, але після проходження якого ці нові якості можливо набути. Тобто, перебування у лімінальній зоні може бути умовою для трансформацій станів і/або статусів героя.

Уявлення про наявність лімінальних зон є, на нашу думку, загальнолюдськими, тому що обряди, пов'язані з проходженням такого простору, зафіксовані у культурах народів, жодним чином не пов'язаних один із одним контактами, що детально проілюстровано, наприклад, у роботах Дж. Фрезера «Золота гілка» (де власне поняття лімінальності ще не згадується) [11], А. ван Геннепа «Обряди переходу» [10] і В. Тернера «Символ і ритуал» [12].

У лінгвістичній термінології також використовують термін «лімінальність» по відношенню до лінгвістичних явищ і розтлумачують його за аналогією: «перехідний стан між двома стадіями розвитку». Так, у О.В. Пономаренко зустрічаємо «лімінальність дипломатичного дискурсу» [13].

Російська дослідниця-кельтолог А.Р. Мурадова розглядала лімінальні зони і стан лімінальності у бретонському фольклорі на матеріалі текстів народних пісень, казок і переказів [14].

Ми робимо спробу дослідити способи вербалізації уявлень про море і про узбережжя як про лімінальні зони за А. ван Геннепом і В. Тернером. Це є метою нашої розвідки.

Викладення основного матеріалу. У розвідці ми використовуємо тексти народних легенд острова Зюльт. Із деяких текстів, спираючись як на лексичний, так і на етнографічний матеріал, можна реконструювати значення морського узбережжя і моря як лімінальних зон.

Обряд переходу через лімінальну зону складався, за А. ван Геннепом і В. Тернером, із трьох фаз. Перша фаза – відлучення персони від своєї групи. Надання їй статусу ритуального суб'єкта – виконавця переходу. Другу фазу лімінальності порівнюють зі смертю або зі станом до народження. Попередні якості вже

стерті, нові ще не набуті. Це – власне процес переходу. Третя фаза – повернення або фіксація стабільного стану (старого до переходу, або нового набутого), постлімінальна фаза [10, с. 18–20; 12, с. 168–169].

Перша легенда розповідає про локальне свято на острові Зюльт, яке називалося *Biikenbrennen*, де фриз. *Biike* – «бакен» (нім. *Vake*, снн. *Vake*, від герм. **bauk(a)na*) – морський сигнальний знак, невеликий аналог маяка, який слугував орієнтиром удень, *brennen* – «палити, запалювати, спалювати». Як видно із назви, під час свята виконували обряд – запалювали *biike*. Святкували 22 лютого вночі. У цей день моряки виходили в море після зими. Їх проводжали, виконуючи цей ритуал. *Biike* розташовували на горбах – курганах, які називалися за схемами «людське ім'я + *hoog*», «топонім – назва селища + *hoog*», «лексема (часто атрибут) із значенням сакральності + *hoog*» (наприклад, *Heligenhoog*) [15, с. 13–23]. Елемент *hoog* має значення «високий, височина, підняття» (пор. нім. *hoch*, *Hügel*, англ. *high*, нід. *hoog*, *heugel* від герм. **xugila-z*; **xūk*-, **xukt*– «високий, височина, підняття, піднятий») [ЕБД]. На карті острова Зюльт (наприклад, у В. Кругмана) [1, с. 65] можна помітити, що ці пагорби не були частиною території якогось населеного пункту, а розташовувалися на шляхах або по краю селища, або дуже часто на самому узбережжі, тобто маркували певні кордони, при чому останній випадок – маркування межі між землею та морем. Схожі об'єкти існували, наприклад, у Бретані і також маркували лімінальні зони. За легендами, саме в таких місцях зустрічалися «цей» світ і «той» світ [14]. Щодо свята спалювання *biiken* (ритуал, знову наголосимо, відбувався на пагорбах-курганах), то християнська церква його не схвалювала, хоча і не могла викоринити цей звичай. За однією з легенд, у селищі *Rantum*, розташованому на самому березі, жителі спостерігали, як вогонь на кургані сам зайнявся після того, як його загасили, а на пагорбі спостерігали темну істоту, схожу на величезного собаку. Тоді жителі злякалися і самі вирішили більше не виконувати цей ритуал, щоби не визволити диявола: «*Die Feuer waren erloschen, und die Leute waren schon alle zu Bette gegangen, als sie um Mitternacht wieder geweckt wurden und zu ihrer Verwunderung auf dem Biikenberge abermals ein gewaltiges Feuer lodern sahen. Als sie nun dahin eilten, um es zu löschen, da sahen sie ein schwarzes Ungeheuer, gleich einem großen Pudel, von dem Hügel schleichen. Nun fürchteten sie, den Teufel leicht für immer beherbergen zu müssen, oder daß er doch oft seinen Besuch bei ihnen wiederholen möchte. Darum so gelobten sie, von nun an das Biikenbrennen zu unterlassen*» [1, с. 2]. Цікаво, що цю легенду розповідають саме про селище *Rantum* (нім. *Rantum*, фриз. *Raantem* від дфриз. *Raanteem*), назва якого означає «на краю, на межі, за краєм, за межею». Воно розташоване на вузькій смугі острова, з обох боків оточене водою, частина обмежена болотами, інша частина – дюнами.

Ще одна легенда, пов'язана з цим населеним пунктом, розповідає про дівчину Інге, яка мала спуститися на морське дно і допомогти дружині морського демона народити дитину. Легенда називається «*Der Meermann Ekke Nekkepenn*» [1, с. 30–33]. На нашу думку, саме ця легенда ілюструє уявлення жителів острова Зюльт про море, як про лімінальну зону. Лімінальність має такий підтекст, що високе тільки тоді лишається високим, поки існує низьке, і той, хто знаходиться високо, має відчуття, що означає знаходитися внизу [12, с. 170–171]. Лімінальні зони або лімінальні стани є своєрідними ланцюгами, які допомагають усвідомити сутність людських зв'язків і об'єднують різні прошарки населення у єдине суспільство. У

легенді маємо два світи – цей світ, світ людей, і «той світ», світ моря. Море, за легендою, належить жителям морського дна. Якщо людина потрапляє на його поверхню (моряки), то вона втрачає всю силу і будь-який соціальний статус, який у неї був на суші. Звернемося до тексту легенди. «*Sie sahen über Bord und wurden gewahr, daß ein großer Mann seinen Kopf aufsteckte aus dem Wasser dicht bei dem Ruder. Sie fragten ihn, was er wolle. – «Ich will den Schiffer sprechen!» – antwortete er. Die Schiffsleute riefen den Capitain. Der Capitain kam, sah auch über Bord, und fragte den Mann: «Wer bist du? Was willst du?» – «Ich bin der Meermann, mein Weib soll ins Wochenbett und verlangt, daß dein Weib kommt, um ihr zu helfen bei der Geburt.» – «Meine Frau schläft, sie kann nicht kommen», antwortete der Schiffer. – «Sie muß kommen!» – rief der Meermann, – sonst macht meine Alte noch mehr Spektakel, noch ärgeren Sturm und Seegang, und ihr geht allesammt zu Grunde». Тобто, капітан корабля, який є авторитетом у людському суспільстві, втрачає свій привілейований статус, коли перебуває на морі. У морській стихії головує *der Meermann*. Цікаво, що у легенді використано саме означений артикль при іменнику *Meermann*, що вказує, на нашу думку, на унікальність постаті морського «голови». Також можна звернути увагу на вживання модальних дієслів капітаном корабля і морським демоном під час суперечки стосовно дружини капітана: «*Sie kann nicht kommen*» (капітан корабля) – «*Sie muß kommen!*» (*der Meermann*). Дієслово *können* (*kann*) має декілька модальних значень, серед яких: 1) бути здатним щось зробити, вміти щось; 2) мати волю, достатньо сил чи енергії, щоби щось зробити; 3) мати об'єктивну можливість діяти певним чином; 4) мати дозвіл щось зробити; 5) мати право, підставу щось зробити; 6) вираження можливості логічних наслідків певної дії; 7) вираження ступеня ймовірності дії. Тобто, сема, яка об'єднує всі значення – «можливість діяти» [Pons]. Дієслово *müssen* (*muss, muß*) так само є багатозначним: 1) вираження необхідності діяти; 2) вираження примусу; 3) вираження високого ступеня ймовірності дії, явища [Pons]. Сема, яка об'єднує рубрики – «необхідність», «неминучість». Таким чином, капітан корабля, перебуваючи посеред морської стихії, фактично втрачає можливість і право керувати, приймати рішення щодо себе, своєї дружини і екіпажу корабля. У цій ситуації не він знаходиться на верхівці ієрархії, а *der Meermann*.*

Інге, дружина капітана свідомо погоджується піти на морське дно разом із морським демоном і допомогти його дружині при пологах, тобто вона зважується на перехід через лімінальну зону для виконання обов'язку – допомоги морській володарці: «*Ich will gleich kommen... Man muß Niemanden in Noth lassen, dem man helfen kann*». Далі відбувається власне її перехід: «*Sie sprang über Bord zu dem Meermann und ging mit ihm hinab zum Meeresgrunde. – Der Sturm war vorbei, die See ward ruhig*». Коли ритуал завершився успішно, Інге повернулася на корабель, ще й з подарунками: «*Es dauerte keine Stunde, da kam die Frau des Schiffers wieder auf aus der See und glücklich zurück an Bord. Sie war kaum einmal naß geworden, hatte den Schooß voll von Gold und Silber und hatte viel zu erzählen*». Отже, ми спостерігаємо три фази обряду переходу через лімінальну зону, сформульовані А. ван Геннепом і В. Тернером: 1) «відокремлення» особи від її соціальної групи, надання особі статусу ритуального суб'єкта (слова володаря моря «... *mein Weib soll ins Wochenbett und verlangt, daß dein Weib kommt, um ihr zu helfen...*»); 2) власне перехід і виконання ритуалу, обов'язку; 3) фаза відновлення втрачених рис або якостей, повернення до свого середовища, ста-

білізація («Es dauerte keine Stunde, da kam die Frau des Schiffers wieder auf aus der See und glücklich zurück an Bord»).

За цим текстом можемо також реконструювати простір, у якому відбуваються події. Він складається також із трьох частин:

1) світ людей, який у даному випадку вербалізується метафорично через *das Schiff*, має ієрархію і соціальні ролі: *Schiffsleute*, *Capitain*, *die Frau des Schiffers* і кордони – *Bord*;

2) лімінальна зона, яка починається від *Bord*, проходить через морську товщу до морського дна; вербалізується іменником *die See*, який означає «море», але значення вужче і конкретніше, ніж у полісемічного іменника *das Meer*. *Die See* у даному тексті використовується на позначення поверхні моря, морського шляху і власне водного прошарку між повітрям і морським дном;

3) «інший» світ – світ морської стихії, морське дно. Також зі своєю ієрархією, соціальними ролями і законами (*der Meeremann*, *das Meerweib*, *das Kleine*). Вербалізується через складений іменник *der Meeresgrund*. Іменники, які вербалізують уявлення про морський світ, містять елемент *das Meer*.

Das Meer і *die See*, які вживаються для позначення моря, виконують у даному тексті різні функції. *Die See* вербалізує концепт «море», як лімінальну зону, отже, вказує на мінливість, нестабільність і непередбачуваність моря як стихійної сили. *Das Meer* вербалізує концепт «море» як «інший» світ, який є упорядкованим і стабільним.

Звернемося знову до тексту легенди. «*Das Meerweib hatte ein Kleines gehabt, ein Ding, was wir auf Sylt ein Seekalb nennen, aber die Meerfrau meinte, es wäre so schön wie ein Engel*». Із легенди з'ясуємо, що дитина, яку народила володарка моря, не є антропоморфною істотою. Це – тварина, тюлень. Із цього ж уривку бачимо ставлення людей (представників одного з двох світів) до цієї істоти, яка є частиною «іншого» морського світу – «*ein Ding*». У словнику цей іменник має такі значення: 1) якийсь неточно позначений предмет; 2) якийсь неточно позначений факт; 3) предмет, який не подобається, або про який нічого не відомо або недостатньо відомо. [Pons]. Тобто, ця лексема позначає щось незрозуміле, неясне, маловідоме, чуже, навіть відразливе. Можемо припустити, що це є ставлення людей до морської стихії і до її фауни – необізнаність, страх, негативне ставлення (через необізнаність). У морському світі ця дитина порівнюється з янголом («*so schön wie ein Engel*»), тобто з істотою сакральною, близькою до божества. Персонаж Інге, яка відвідала морський світ, контактувала, «співпрацювала» з його жителями, має таке саме ставлення до нього – позитивне. Це також є результатом переходу через лімінальну зону, що підтверджує тезу В. Тернера про важливу функцію лімальності – щоб зберегти свій набутий високий статус, треба побувати «вниз» і зрозуміти тих, хто «вниз» [12, с. 171].

Висновки. Таким чином, на основі текстів легенд острова Зюльт реконструюється уявлення жителів про морську стихію і про узбережжя, як про лімінальні зони і як про «інший» світ. Тема вербалізації уявлень про лімальність і лімінальні зони у мовній картині світу північнонімецьких регіонів заслуговує на її подальше дослідження.

Література:

- Krogmann W. Sylter Sagen nach C.P. Hansen. [Text] / W. Krogmann – Göttingen: Verlag Otto Schwarz & Co, 1966. – 66 S.
- Hubrich-Messow, G. Märchen aus Schleswig-Holstein. [Text] / G. Hubrich-Messow – Husum: Husum, 2006. – 136 S.
- Hubrich-Messow, G. Sagen und Märchen aus Nordfriesland. [Text] / G. Hubrich-Messow – Husum: Husum, 1988, 1998. – 120 S.
- Hubrich-Messow, G. Sagen und Märchen von der Insel Fehmarn. [Text] / G. Hubrich-Messow – Husum: Husum, 1998, 2012. – 128 S.
- Hubrich-Messow, G. Sagen und Legenden von der Insel Helgoland. [Text] / G. Hubrich-Messow – Husum: Husum, 1990, 2012. – 53 S.
- Павлюк Х.Б. Відображення романтичного авторського світовідчуття в «Хузумських новелах» Теодора Шторма / Х.Б. Павлюк // Питання літературознавства. – 2008. – Вип. 75. – С. 80–89. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/PL_2008_75_12.pdf.
- Павлюк Х.Б. Міфологічні мотиви та фольклорні елементи у пізній новелістиці Теодора Шторма / Х.Б. Павлюк // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. – Вип. 5. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2004. – С. 168–172.
- Kowalski J.–M. Les marins et la mort: Actualité d'un mythe. / J.–M. Kowalski // La revue maritime. – Décembre 2011. – № 492. – Pp. 90–102. – Режим доступу: http://www.ifmer.org/assets/documents/files/revues_maritime/492/7Les-marins-et-la-mort-Actualite-dun-mythe.pdf.
- Cabantous A. Le corps introuvable. Mort et culture maritime (XVIIe – XIXe siècles) / A. Cabantous // Histoire, économie et société. – 1990. – 9e année. – № 3. – Pp. 321–336. – Режим доступу: http://www.persee.fr/doc/hes_0752-5702_1990_num_9_3_1550.
- Van Gennepe A. The rites of passage. [Text] / A. van Gennepe – Chicago: The University of Chicago Press, 1960. – 198 p.
- Фрэйзер Д.Д. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. Пер. с англ. – 2-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 703 с.
- Тэрнер В. Символ и ритуал. Сост. В.А. Бейлис и автор предисл. – М. – Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. – 277 с.
- Пономаренко О.В. Понятие лиминальности в лингвофилософской детерминации дипломатического дискурса / О.В. Пономаренко // Universitas: Филология и искусствоведение: электрон. научн. журн. – 2014. – № 12 (14). – Режим доступу: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/1819> (дата обращения: 27.10.2015).
- Мурадова А.Р. Выражение концепта «мир» в языке бретонского фольклора: дисс. канд. филол. наук: 10.02.20 / А.Р. Мурадова; Институт языкознания РАН, – Москва, 2002. – 208 с.
- Faltings V.F. Nordfriesische Grabhügelnamen mit antroponymem Erstglied: Zur Form und Flexion älterer nordfriesischer Rufnamen [Text] / V.F. Faltings – Odense: John Benjamins Publishing, 1996. – 186 S.
- ЕБД=Етимологічна база даних // Режим доступу: <http://starling.rinet.ru/cgi-bin/query.cgi?basename=data%2Fie%2Fgermet&root=config&morpho=0>.
- Pons = Pons Großwörterbuch: Deutsch als Fremdsprache / Prof. Dr. Werner Wolski. – Stuttgart: Pons GmbH, 2011. – 1722 S.

Висько А. Г. Море и побережье как лиминальные зоны в фольклоре острова Зюльт

Аннотация. В статье описаны представления жителей острова Зюльт о море и о морском побережье как о лиминальных зонах. Исследование выполнено на материалах текстов двух легенд, собранных учителем К.П. Ханзеном в 19 ст. и изданных германистом В. Крогманом в 60-х г.г. 20 ст. с научными филологическими комментариями.

Ключевые слова: лиминальность, лиминальные зоны, море, легенды, север Германии, лексика.

Visko G. Sea and seashore as liminal zones in folklore of Sylt

Summary. The beliefs of inhabitants of Sylt about sea and seashore as liminal (threshold) zones are described in article. This small research is based on texts of two legends coming from this isle. The legends were collected by C.P. Hansen, a teacher in 19th century and then commented and edited by W. Krogmann, a germanist in 60th of 20th century.

Key words: Liminality, liminal (threshold) zones, sea, legends, Northern Germany, lexic.